

INNOVATION AND GLOBAL ISSUES CONGRESS V 2019

May, 02-04, 2019
JW Marriott Hotel
ANKARA/TURKEY

CONGRESS BOOK

www.inglobe.org

EDITORS

Ragıp PEHLİVANLI
Dr. Karlygash ASHIRKHANOVA
Prof. Dr. Nurettin BİLİCİ

inglobetr

inglobetr

inglobetr

inglobe_tr

May 02-04, 2019 Ankara

Congress Book

AN APPLICATION PROPOSAL FOR REINTEGRATION OF CASINOS TO TURKISH TOURISM.....	237
<i>Alper ATEŞ, Halil SUNAR.....</i>	<i>237</i>
THE FORMATION OF CREATIVE COMPETENCE OF STUDENTS IN CONDITIONS OF EDUCATIONAL ACTIVITY	245
<i>Jumaş Janara ERKINOVNA.....</i>	<i>245</i>
PROBLEMS IN CREATING MODERN METHODOLOGIC COMPLEX AND ELECTRONIC SOURCES ON NATIVE LANGUAGE.....	250
<i>Karimboeva Shokhida BAXTIYAROVNA, Gulmanova Qunduz ERIMMATOVNA</i>	<i>250</i>
FROM THE GAME TO THE PROPHECY.....	261
<i>Rüçhan GÖKDAĞ</i>	<i>261</i>
LANGUAGE PERSONALITY IN THE CONTEXT OF JOURNALISTIC DISCOURSE	302
<i>Yersultanova Gaukhar TLEUKABULOVNA.....</i>	<i>302</i>
METHODICAL PROBLEMS OF MASTERING NEW LEXICAL UNITS IN THE MODERN KAZAKH LANGUAGE.....	309
<i>K. ALDASHEVA.....</i>	<i>309</i>
BIOTECHNOLOGY OF THE XXI CENTURY.....	316
<i>Shalkar GULZHANAT, Amitova NAZERKE.....</i>	<i>316</i>
FORMATION OF COMMUNICATIVE SKILLS OF PRESCHOOL CHILDREN WITH MILD MENTAL RETARDATION IN INCLUSIVE EDUCATION	322
<i>К.М.Н., доцент Каримова А.Т., Уразалина С.....</i>	<i>322</i>
AT THE BEGINNING OF WORLD WAR II PRESIDENT İNÖNÜ'S EFFORTS TO CREATE UNITY IN DOMESTIC POLITICS	329
<i>Ali ÇİFTÇİ.....</i>	<i>329</i>
THE PLACE AND IMPORTANCE OF 12 JULY DECLARATION OF 1947 IN THE ESTABLISHMENT OF MULTI-PARTY POLITICAL LIFE.....	335
<i>Ali ÇİFTÇİ.....</i>	<i>335</i>
WEDDING AND WEDDING TOURISM AS A CULTURAL CASE	343
<i>Balhun ERSÖZ, Çağrı SAÇLI.....</i>	<i>343</i>
ENTREPRENEUR NURSING EXPERIENCES AND RESOURCES.....	352
<i>Aykut EKİYOR, Aynur YAZICI SORUCUOĞLU.....</i>	<i>352</i>
A CORPORATE APPROACH TO SOCIAL WORK SYSTEMS	372
<i>Emin HASANLI, Mirelem İBRAHİMLİ.....</i>	<i>372</i>
INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PSYCHOLOGICAL INTIMIDATION AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT: A RESEARCH OF DIFFERENT SECTORAL EMPLOYEES	379
<i>Selin Susan TÛTÛNCÜ, Serdar BOZKURT</i>	<i>379</i>
PERFORMANCE RANKING OF TURKISH COMPANIES IMPLEMENTING "IAS 41: AGRICULTURE" VIA TOPSIS METHOD.....	388
<i>Merve ACAR.....</i>	<i>388</i>
THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CAREER EXPECTATIONS OF THE Y GENERATION AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT: A RESEARCH IN THE BANKING SECTOR.....	404
<i>Demokan DEMİREL, İsmail Mesut DENİZ, Ahmet GÜLŞEN.....</i>	<i>404</i>
THE FORMATION OF SPEECH SKILLS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS	422
<i>R.S. ISMAGULOVA, A.B.KAMZAYEVA</i>	<i>422</i>
FUNCTIONAL STYLISTIC FEATURES OF BUSINESS LETTERS IN FRENCH AND KAZAKH LANGUAGES.....	428
<i>K.N. SHOKHAYEVA.....</i>	<i>428</i>
SOME PROBLEMS OF TEACHING UZBEK IN TURKIC AUDIENCE.....	436
<i>Yusupova Gulara ATAXANOVNA, Kabulova Durdona SATIMOVNA, Urazbayev Pulat ZAYIROVICH</i>	<i>436</i>
RELATIONSHIP BETWEEN SOIL CHARACTERISTICS AND FERTILITY IMPLICATIONS IN THE MOUNTAINOUS AGRICULTURAL LANDS	444
<i>Nehayet SAMEDOVA, Mehmane SADIK.....</i>	<i>444</i>
STRUGGLE ON THE DEVELOPMENT ESTATION IN KAZAKHSTAN	449
<i>U.Sh. ISMAGULOV, R.G. KARTMAGAMBETOVA</i>	<i>449</i>
THE SEVEN FACETS OF THE GREAT STEPPE: THE INTERTWINING OF TIME AND SPACE IN PROVERBS AND SAYINGS.....	457
<i>Жазыра Исаева Исақызы</i>	<i>457</i>

METHODICAL PROBLEMS OF MASTERING NEW LEXICAL UNITS IN THE MODERN KAZAKH LANGUAGE

K. ALDASHEVA¹

Abstract

The research is aimed at summarizing the results of the project on the theme “Codification of neologisms in modern Kazakh language: cognitive and linguodidactic aspects”, carried out in M. Utemisov West Kazakhstan State University, within the framework of grant funding for scientific research for 2018-2020 of the Science Committee of the MES RK.

Study of new lexical units by students of secondary education system, awareness of the meaning of new words play a crucial role in broadening of students’ overall outlook of the Kazakh language, recognition of their language skills as the main indicator of national and universal values, respect for the language as well as formation of students as a linguistic personality and consolidation in their minds of the “prestigious image of the state language media”.

Keywords: new word, codification, education, methods

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЖАҢА ЛЕКСИКАЛЫҚ БІРЛІКТЕРДІ МЕНҒЕРТУДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Түйіндеме

Зерттеу ҚР Білім және Ғылым министрлігі Ғылым комитетінің 2018-2020 жылдарға арналған ғылыми жобаларды гранттық қаржыландыру бағдарламасы шеңберінде М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университетінде орындалатын «Қазіргі қазақ тіліндегі неологизмдердің қалыптануы: когнитивтік және лингводидактикалық аспектілер» деп аталатын жоба нәтижелерін қортындылауға бағытталған.

Жалпы білім беру жүйесінде білім алушылардың жаңа лексикалық бірліктерді меңгеруі, олардың жаңа сөздерді танып-түсінуі мектеп оқушыларының ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтардың көрсеткіші ретіндегі қазақ тілі туралы ой-өрісінің кеңеюінде, тілге құрметпен қарауға тәрбиеленуінде, сондай-ақ оқушылардың тілдік тұлға ретінде қалыптасуында, заңнамалық құжаттарда көрсетілгеніндей, оларда «мемлекеттік тілде сөйлеушінің беделді бейнесін қалыптастыруда және орнықтыруда» маңызды рөл атқарады.

¹ PhD, M. Utemisov West Kazakhstan State University, Uralsk, Kazakhstan

Кілт сөздер: жаңа сөздер, кодификация, білім беру, әдістер.

1 Кіріспе

Қазіргі кезеңде қазақ әдеби тілінің динамикасында жаңа сөздерді / неологизмдерді жасау үшін сөзжасам модельдерінің барлық мүмкіндіктері айқындалған және олардың жалпы сипаттамасы, тиімділігі мен икемділігі сөзжасам бойынша еңбектерде жеткілікті дәрежеде тұжырымдалған. Сөзжасам модельдерінің қатарында қазақ тілінің семантикалық тынысын (төл сөздердің қайта жаңғыруы) игеру арқылы жасалған жаңа сөздер айрықша орын алады, олар өздеріне тән күрделі, лингвистикалық, лингвомәдени және сыртқы факторларға байланысты ерекшеліктері бойынша қалыптану және нормалану тұрғысынан жете зерделеуді қажет етеді.

Қазақ тілінде білім беретін жалпы орта білім беру жүйесінде жаңа сөздерді меңгертудің әдістемесі біршама дәрежеде қарастырылған. Дегенмен ұзақ уақыт бойында және кеңестік кеңістіктегі биліктің ықпалымен білім мазмұнының қалыптасқан жүйесі, негізгі ұғымдардың өзге тілде берілуі және олардың белгілі бір әлеуметтік топтың тілдік санасында бекітілуі ұлттық дүниетанымның айрықша дереккөзі және нәтижесі ретіндегі қазақ тілінің ауқымды әлеуетін танып-түсінуге елеулі кедергі жасағаны белгілі. Осыған байланысты және жалпы орта білім беру жүйесінде білім алушыларды лингвомәдени тілдік тұлға ретінде қалыптастыру мақсаттарында тілдің ішкі әлеуеті арқылы жасалған, қазақыландырылған жаңа лексикалық бірліктерді мектеп оқушыларының меңгеруі үшін әртүрлі әдістер мен тәсілдерді игеру ісі пәрменді түрде жаңартылуда.

Жаңа сөздерді меңгертудің әдістерін жүйелеу, оларды меңгертудің лингводидактикалық базасын қалыптастыру және осы мүддеде білім берудің жаңа технологияларына негізделген әдістер мен тәсілдерді бейіндік мектептердің білім беру стандарттарының көлеміне енгізу жалпы білім беру жүйесінің білім мазмұны мен тәрбиелік инфроқұрылымын айтарлықтай жаңғыртуға тиімді түрде ықпал етеді және ҚР Білім беру мен ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында көзделген міндеттердің іске асырылуына үлес қосады.

2 Негізгі бөлім

Қандайда болмасын ғылым саласының, білім беруге арналған пән салаларының тиімді, сындарлы бағытта дамуы үшін қажет болатын маңызды алғышарттардың бірі – әрбір ғылыми-біліми тармақтардың ұғымдық атауларының дұрыс қалыптасуы, ғылыми талдау, білім алу, білімді меңгеру, пәннің мазмұнын түсіну, қабылдау барысында нақты ұғым атауларының жүйелік байланыстары мен құрылымдық ерекшеліктерінің, мағынасының барынша түсінікті болуы. Бұл әсіресе орта білім беру жүйесіне арналған оқулықтар мен оқу құралдары үшін аса қажет, өйткені білімнің негізі орта білім беру жүйесінде орнығатындығы белгілі. Осы мәселеге байланысты тілдік фактілер қазақ орта мектептеріне арналған жаратылыстану, биология, физикалық география пәндерінен жинақталды.

Қазіргі заманғы білім беру жүйесін дамытуда оқытудың мазмұны мен әдістерін жаңғырту мен жетілдіру маңызды рөл атқарады. Білім берудің мазмұнын іріктеу барысында әсіресе қазақ әдеби тіліндегі лексикалық инновацияларды арнаулы пәндермен (қазақ тілі мен әдебиеті) қатар жаратылыстану ғылымдары бойынша пәндермен ұштастыра меңгертудің әдістерін қалыптастыру да маңызды. Бұл мектеп

оқушысының қоғамдық-әлеуметтік белсенділігін, ұлттық ой санасын қалыптастыруға елеулі ықпал етеді.

Біздің еліміз тәуелсіздік алғанға дейінгі кезеңдерде орта білім беру, жоғары білім беру жүйесіне қатысты дидактикалық базаның негізінен орыс тілі материалдарына сүйенгендігі, олардың тікелей аударылған оқулықтар мен оқу құралдарының пайдаланылғаны белгілі. Тіл саясатына байланысты соңғы жылдары орта білім беру жүйесіне арналған оқулықтар мен оқу құралдары қайтадан жаңартылып, жаңа мазмұнда жазылып келеді. Олардың басты ерекшелігі ретінде ғылыми түсініктер мен ғылыми ұғымдардың қазақша баламасының берілуі екендігін атауға болады. Сөз дәлелді болуы үшін біз өз тарапымыздан қазақ тілінде жалпы білім беретін мектептің 5-10-сыныптарына арналған жаратылыстану, физикалық география және биология пәндері бойынша оқулықтардың құрамындағы жаңа сөздер мен қазақ тіліндегі терминдердің берілу ерекшеліктеріне, сандық көлеміне, түсіндірілуіне, оқушылардың оларды қалай түсініп қабылдайтындығына (қандай болмасын жаңа сөз алдымен «тосын» болып, анықтап алуды қажет етеді) сипаттамалық және статистикалық талдау жасадық. Статистикалық талдау үшін сауалнама құрастырылып, осы арқылы мектеп оқушыларының жаңа сөздер мен жаңа терминдерді қандай деңгейде қабылдайтындығына бақылау жасалынды. Өйткені оқушы пәннің тақырыбын оқып-меңгеру барысында онда кездескен тың лексеманы түсініп, өзінің коммуникативтік сөйлеу актісінде қолдана алатындай дәрежеге жетуі керек. Әйтпесе оқулықта алынған қазақ тіліндегі жаңа сөз (термин) бірқолданыс дәрежесінде қалып қояды. Жаңа сөздер мен қазақ тілінің өз әлеуеті арқылы жасалған терминдерді оқулықтарға енгізуде басты міндет – тек қазақшасын ұсыну ғана емес, сонымен қатар ол оқушының санасында орнығатын аталым болуы тиіс, осы арқылы қазақ тілінің коммуникативтік аясы кеңейе түседі.

3 Материалдар және әдістер

Мектеп оқулықтарынан (жаратылыстану, биология, физикалық география оқулықтары) жинақталған жаңа лексикалық тілдік бірліктердің ерекшеліктері мыналар:

Біріншіден:

–6-9-сыныптарға арналған биология пәні бойынша 620 жаңа сөз және жаңа термин;

–5-сыныпқа арналған жаратылыстану пәні бойынша 74 жаңа сөз және жаңа термин;

–6-9 сыныптарға арналған физикалық география пәні бойынша 29 жаңа сөз және жаңа термин жинақталды.

Екіншіден:

–кейбір оқулықтардың (мысалы, 7-сыныпқа арналған биология оқулығының) кіріспе бөлімінде жаңа терминдер мен өсімдік және жануарлар атаулары есте сақтауды қажет ететіндіктен, олардың арнаулы белгімен белгіленіп, әр тақырып сайын көрсетіліп отыратындығы аталған;

–бірқатар оқулықтардың соңында қолданылған жаңа терминдер мен сөздердің тізімі және олардың түсіндірмесі берілген;

–мәтін ішінде кейбір жаңа сөздердің орысша баламасы жақша ішінде көрсетілген;

–биология терминдерін ұсынуда осы сала бойынша іргелі еңбектер, энциклопедиялар мен арнаулы салалық сөздіктер пайдаланылған;

–авторлар тарапынан ұсынылған жаңа сөздер бар.

Үшіншіден, қазақ әдеби тілінде орныққан, қолданылу жиілігі жоғары төл тілдік терминдер (мысалы, *алабота, қызылша, сексеуіл, долана, шие, өрік, таңқурай, құлпынай, айдаршөп, бүлдірген, итмұрын, сүйелшөп, жарғақша, мұртша, өркен, көсек, қауашақ, дермене, түймедағы, бақбақ, итошаған, қырмызы, күлте, қоза, ойпат, шоқы, күннің қоралануы, тау жыныстары, асу, жанартау шымтезек, зымыран және т.б.*) типтес бұрыннан бар терминдер жаңа сөздер қатарына енгізілген жоқ (мұндай тілдік фактілер қазақ әдеби тілінің жаратылыстану, табиғат, өсімдік, жан-жануар атауларына қатысты төл тілдік фактілерге бай екендігін танытады).

Төртіншіден, аталған салалар бойынша мектеп оқулықтарында калька, жартылай калька жолымен жасалған терминдер мен терминдік тіркестер елеулі көлемде байқалады (мысалы, *биосфералық деңгей, клеткалық құрылым, клеткааралық сұйықтық, организмдік құрылым деңгейі, өздігінен реттелу, тұздар концентрациясы, элементарлық бірлік, функциялық бірлік, шектеуші фактор, биологиялық ырғақ және т.б.*). Бұлар құрылымы мен семантикасы жағынан айқын болғандықтан, жаңа сөздер мен жаңа терминдер қатарына, сондай-ақ сауалнама құрылымына енгізілген жоқ.

Бесінші, басқаша айтқанда, жаңа сөздер және жаңа терминдер ретінде қазақ тілінің өз ресурстары арқылы жасалғандаріріктелді, атап айтқанда, сөз біріктіру – амалы арқылы (*нәруыз; жүзбеқанат*); сөзжасам арқылы (*деңгейлегіш, жасуша, дәлелдеме*); семантикалық тәсіл арқылы (*ұлпа, зият*); сөз тіркестіру және сөз қосарлау арқылы (*сілемейлі қабық, кесінділеп телу*) тәсілдері бойынша дәстүрлі түрде топтастырылды.

Осылайша іріктелген жаңа сөздер мен жаңа терминдердің сипаты мыналарды көрсетті:

Сандық жағынан мол кездесетін жаңа сөздер мен терминдер сөз біріктіру амалы арқылы жасалған: *нәруыз / ақуыз, тұсбағар (компас), бытыранық, жасуның, түйнектамыр, гүлшанақ, гүлсидам, тозаңқап, бұршаққын, жүзбеқанат, желбағар (флюгер), жіпшумақ, қолтұқым, қызылтамыр (артерия), орамжапырақ, қырыққабат, бүркіттұмсық, қорыққор, сызбанұсқа, көзбұршақ (хрусталик), нақнұсқа, тәлімбақ (плантация), гүлшетен, бұршаққап, гүлшоғыр, жемтамыр, түйнектамыр, гүлшанақ, қостелімді, көптелімді, ұйқыбез, иінтірек, өсімдікжай, жемісқап, тозаңқапшық, тұқымбастама, мұктәріздестер, кеппешөп/кеппеөсімдік (гербарий), зерзат (объект), ойраншөп, гүлкекіре, алтыншар, еңлікгүл, түйетікен, түрөзгеріс, галамишар, топсеруен (экскурсия) және т.б.*

Сөзжасам тәсілі бойынша жасалғандар: *қышқылдылық, тітіркенгіштік, ырғақтылық, жарғақша (мембрана), ядрошық, қармалауыш, іріктеме, қалқангер, дәлелдеме, ілім, түзінді, қастауыш, дәмдеуіш, шендеуіш (шина), денешік (органонд), үлескі, езінді, жасымықша, сынауыр (пробирка), домаланғы (вольвокс), жайылма, өскінше, сырғыма, сараман (сарамандық жұмыс) және т.б.*

Сөз тіркестіру және сөз қосарлау арқылы жасалған жаңа сөздер мен терминдер: *уытты заттар, әдістемелік сұрыптау, сілемейлі қабық (слизистая оболочка), жабын ұлпа, өздігінен реттелу, серік-жасуша, тірек-қимыл жүйесі, жарғақша қабық (мембрана), кесінділеп телу; жанастыра телу, көзшелеп телу, өсімді мүше, тірек білім, жабынды мұздықтар, ұлғайтқыш әйнек және т.б.*

Семантикалық тәсіл арқылы жасалған, жаратылыстану, биология, физикалық география және әлеуметтік-қоғамдық терминдер: *ұлпа, тамызғы (пипетка), сауыр (кипарис), байлам, сілемей (слизь), тамшуыр, ілмек, қысқыш, қандауыр, уыт (токсин), сұрып, буда (грана), тәмсақ /қолтырауын (крокодил), зият (интеллект), жарғақша (мембрана) және т.б.*

Бірнеше мысал келтіруге болады:

Гүлсерік алты жапырақшадан құралады (Биология, 7-сынып, 131).

Саңырауқұлақ *тәлімбағын* (плантация) өсіруге пайдаланады (Биология, 9-сынып, 178). Солардың ішіндегі ең тиімдісі – қорықтар мен табиғи саябақтарды, *қорыққорлар* мен табиғат ескерткіштерін ұйымдастырып, ботаникалық бақтар мен жануарлар саябағын ашу (Биология, 9-сынып, 203).

Жаңа *қолтұқым* мен *іріктеме* алудың негізі неде? (Биология, 9-сынып). Зақымдалған жерді қозғалтпай *шендеуіш* (шина) салып, зақымдалған аяқты сау аяққа қосып таңу керек (Биология, 8-сынып, 90). Бұлшықеттер жиырылғанда, *интірек* сияқты әрекет етіп, сүйекті қозғалысқа келтіреді (Биология, 8-сынып, 96). Екінші тәжірибеге ішіне су құйылған *3 сынауыр* (пробирка) немесе тарлау ыдыс алады (Биология, 8-сынып, 60). Тері бездері сұйық *түзінді* шығарады (Биология, 6-сынып, 201). *Топсеруен* кезінде, алыс жол жүргенде сан көбейіп кетпеу үшін (Физ. география, 6-сынып, 21). Қалпақшалы саңырауқұлақтың *нақнұсқасын* жасаңдар (Биология, 8-сынып, 37). Көкнәр ауланы сәндеу үшін *үлескілерде* әдейі өсіріледі (Биология, 8-сынып, 97). Жақсы жад – *зиятты* дамыту шартының кепілі (Жаратылыстану, 5-сынып, 29).

Жинақталған тілдік фактілерді сандық жинақтау, талдау барысында мынадай жайттар байқалды:

– оқу-ағарту саласы бойынша, оның ішінде биология, физикалық география, жаратылыстану салалары бойынша қазақ тілінің өз мүмкіндіктерін игеру мақсаты үшін сөз біріктіру амалы аса жиі жүзеге асырылады; осы салаларға қатысты жалпы ұғымдармен қатар сөз біріктіру амалы өсімдік, жануарлар атауын беруде кеңінен игерілген; әсіресе өсімдіктер атаулары негізінен сөз біріктіру арқылы жасалған (нарғызгүл, шатыршагүл, кірпішөп);

– сөзжасам және семантикалық тәсіл арқылы жасалған жаңа сөздер мен терминдердің де үлесі жоғары;

– сөз біріктіру, сөз қосарлау және сөз тіркестіру, сондай-ақ семантикалық тәсіл арқылы жасалған терминдер мен жаңа сөздер негізінен семантикалық құрылымы жағынан айқын деп есептеуге болады; мысалы, тұсбағар, топсеруен, өсімдікжай сияқты сөздердің мағынасы түсінікті деп есептеуге болады; сонымен қатар аталған салалар бойынша мектеп оқулықтарында мағынасы жағынан анықтауды, түсіндіруді қажет ететін сөздер де бар, мысалы, *домаланғы, үлескі, іріктеме*;

– жаңа сөздер мен қазақ тілінің өз ресурстары арқылы жасалған терминдердің қолданысында бірізгілік жоқ; мысалы, варианттар бар (нәруыз/ақуыз; тамшуыр/тамызғы; тәмсақ/қолтырауын; кеппешөп, кеппеөсімдік); кейбір сөздердің орысша баламалары да қатар қолданыған (клетка – жасуша, лупа – ұлғайтқыш әйнек, микрорганнизм – микроағза – ұсақағза; организм – ағза; витамин – дәрумен, процесс – үдеріс).

Орта білім беру жүйесіне арналған оқулықтар мен оқу құралдары қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретінде мәртебесін арттыруда, қазақ тілінің коммуникативтік аясын кеңейтуде маңызды рөл атқарады. Мектеп оқушысы оқулықтармен диалогтік қарым-қатынасқа түседі. Олардағы мәтіндер мен тапсырмалардың мазмұны оқушының есінде ұзаққа сақталады. Алынған мәлімет білімді бекітумен қатар оқушының ұлттық мәдениеттен туындайтын ұғымдарды қабылдауға деген танымдық қабілетін арттырады және жүйелейді.

Оқушыға ұсынылатын мектеп оқулықтарының мазмұнындағы жаңа сөздер – ұлттық мәдениеттің белгісі. Олар адам когнициясында ұғымдық-образды ассоциация және рухани құндылық белгілері ретінде концептуалдануы керек. Концептуалдау дегеніміз – адамның ойсанасына келіп түсетін барлық ақпаратты пайымдап, танып, меңгеріп алатын танымдық қызмет және осының нәтижесінде концептілер жасалатындығын білдірсе, категорияландыру ұғымы адам ойлауының танымдық формалары арқылы когнитивті тәжірибелерді жинақтау, қорыту, осы тәжірибені жинақтап пайдалану дегенді айқындайды.

Орта мектепке арналған биология пәні бойынша оқулықта ұсынылған көптеген жаңа сөздер мен жаңа терминдердің қатарында *гүл* сөзі арқылы жасалған жаңа аталымдар бар. Қазақ ұғымында *гүл* – хош иісті өсімдіктің жалпы атауы; оның сыртқы нысаны, атқаратын қызметі, эмоцияға қатыстылығы, табиғат көрінісімен байланысы нәтижесінде: а) әдемілік, ажар, көрік (*гүл өссе – жердің көркі; өз ортасының гүлі*); ә) тазалық, пәктік (*он екіде бір гүлі ашылмаған*); б) табиғат көрінісінің бір белгісі (*гүл жару, гүл жазира, гүл шашу, гүл-бәйшешек, гүлге орану, гүл бақшадай жайнаған*); в) игілік (*гүлденген ел*) тәрізді бірнеше концептілік жүйе түзіледі. Сондықтан *гүл* сөзінің өз семантикасында айқындық пен нақтылық болғандықтан, биология оқулығындағы *гүлсағақ, гүлсидам, гүлшоғыр, гүлтостағанша, гүлдесте, гүлшоқ, гүлшанақ, гүлшетен, гүлсерік, гүл шірнесі, шырайгүл, бақытгүл, нарғызгүл, гүлкекіре, еңлікгүл, секпілгүл, баршынгүл, шатыршагүл* сияқты жаңа биологиялық терминдер қалыптануға және нормалануға барынша бейім болады.

4 Қорытынды

Төл тілдің өз ресурстарымен жасалған қазіргі қазақ тіліндегі жаңа сөздердің, ғылыми-техникалық терминдердің семантикалық-грамматикалық құрылымында когнитивті және кумулятивтік функция сақталған. Оның бірнеше себебі бар: тәуелсіз мемлекет талабы мен тіл саясатына сәйкес туындаған жаңа аталымдардың қай-қайсысы да – қоғамның қазақтілді мүшелерінің ұлттық пайымдауына, ұлттық-мәдени когнициясына негізделіп барып жасалған жаңа сөздер, қандайда бір жаңа сөз болсын, оның ішкі құрылымы мен сыртқы пішінінде қазақтілді жеке тұлғаның ұлттық лингвомәдени ортаға қатыстылығы көрініп тұрады. Сонымен қатар әсіресе қазақ төл сөздерінің семантикалық дамуы, өзгеруі арқылы жасалған жаңа сөздер ұлт мәдениетінің белгілерін тасымалдаушы қызметін атқарады (көзқаман, кәдесый, жәдігер, сауқат типтес сөздердің этимологиясы мен семантикасы ұлттық рухани құндылықтарды жеткізе алады).

Қорыта келгенде, орта білім беру жүйесінде жалпы білім беру үшін жасалған оқулықтардан (жаратылыстану, физикалық география, биология пәндері бойынша) жинақталған тілдік фактілер Қазақстандағы тіл саясатының, оның ішінде қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі коммуникативтік аясын кеңейті мақсатындағы іс-шаралардың дұрыс және қажетті бағытта жүргізіліп отырғандығын көрсетеді. Сонымен қатар мынадай мәселелерге назар аударуға тура келеді:

– қазақ тілтануында неология мен неография мәселелері бойынша жеке ғылым саласы ретінде қалыптаса қоймаған, қазақ лингвистикасындағы зерттеулерге қарағанда, осы сала басқа ғылыми тармақтардың құрамдас бөлігі түрінде ішінара талданады;

– мектеп оқулықтарынан жинақталған тілдік фактілер қазақ тіліндегі жаңа сөздер мен жаңа терминдердің әлі де нормалану, кодификациялану сипатында екендігін көрсетеді, бұған дәлел ретінде білім беру жүйесінде жұмсалған (жұмсалатын) қазақ тілі

жаңа терминдерінің, жаңа сөздердің қатарында вариант қолданыстардың, олардың кейбірінің орыс тіліндегі баламасы арқылы түсіндірілетіндігін, емле жағынан да әртүрлі екендігін атауға болады.

Осы аталғандармен байланысты жалпы білім беру жүйесінде «Қазақ тілі» пәнін оқытуда жаңа сөздер туралы берілетін білімнің қатарында олардың қалыптануы мен нормалану үдерістері түсіндірілуі керек және жаңа сөздерді меңгерту білім алушылардың сөздік қорын молайтумен байланысты лингводидактикалық басты міндеттердің бірі ретінде қарастырылуы керек, сонымен қатар жаңа сөздерді меңгерту мектеп оқушысының сөз мәдениеті мен лингвомәдени құзыреттілігін қалыптастырудың маңызды тармағы ретінде танылып, лингводидактикалық базадағы жаңа аталымдардың көлемі ұлғайтылуы тиіс.

Сонымен қатар ЖОББЖ-дағы «Қазақ тілі» оқулықтарында жаңа сөздермен байланысты дидактикалық базаның жеткілікті қамтылмауы, сондай-ақ оқушылардың менталды лексиконында, тілдік санасында жаңа сөздер көлемінің бәсең орнығуы мен коммуникативтік актідегі төмен қолданысы, жаңа сөздерге қатысты пәнаралық байланыстың жетіспейтіндігі анықталды. Осы мәселелердің шешімін табуда ЖОББЖ-да жаңа сөздерді меңгертуге бағытталған оқу бағдарламасын құру және оқытудың жаңа технологияларына негізделген тапсырмалар мен жаттығулар жүйесін ұсыну арқылы білім беру үдерісіне кешенді түрде енгізу қолға алынуы тиіс.

Қазақ тілі және әдебиеті пәндері бойынша білім беруде жаңа сөздердің табиғатына, олардың жасалу жолдарына ұдайы мән беріп отыру актуалды болып табылады. Аталған пәндер бойынша күнделікті білім беру практикасында және олардың лингводидактикалық базаларындағы әдіс-тәсілдерде жаңа сөздерді оқушының санасына ендіру, оларды күнделікті сөйлеу практикасында белсенді қолданудың қоғамдағы тілдік тұлға үшін маңызды екендігін мойындату, осылар арқылы ұлттық рухани құндылықтарды түсінетін жеке тұлғаны қалыптастыру маңызды болып табылады.